

МОРАЛНИ ЦЕННОСТИ, ЗАЛЕГНАЛИ В ОБРАЗОВАНИЕТО В БЪЛГАРИЯ И КИТАЙ (19. ВЕК)

Полина Цончева¹

MORAL VALUES IN EDUCATION IN BULGARIA AND CHINA (19TH CENTURY)

Polina Tsoncheva

Abstract: The present paper aims at revealing certain features of the moral values on which education in China and Bulgaria is based, focusing on the 19th century. Morality is an integral part of the integrated approach to personal education. Its necessity is determined by complex socio-economic relations, the need for regulation and a balance between public and private interests. As moral values are not a permanent category and are directly influenced by changes within a certain society, this paper discusses some characteristics of the social structures and educational institutions as well as the ideological background related to moral education in both countries at that period.

Keywords: Bulgaria, China, education policy, 19 century, ideology in education

Въведение

Моралът е неразделна част от интегрирания подход към лично образование (web 1). Изграждането на вътрешната система от морални ценности, по думите на И. Хараламов, е превод на нравствените норми, правила и изисквания в знания, умения и навици на индивидуалното поведение и тяхното постоянно спазване (web 1). Моралните норми в дадено общество представляват реално съществуващите нрави (Карапенчев 1993: 10), тяхното тълкуване и обяснение. Необходимостта от наличието им е обусловена от сложни социално-икономически отношения, от по-

¹ Polina Tsoncheva is an associate professor at the University of Veliko Turnovo, Chinese language and culture lecturer and Doctor of Chinese literature; Head of the Department of Classical and Eastern Languages and Cultures at UVT since 2019. E-mail: poli.tsoncheva@gmail.com

требност за регулация и баланс на общите и частните интереси (по Карпенчев 1993).

Определени социални функции на морала го правят изключително важен за изграждането и структурирането на дадено общество. Моралът, на първо място, ориентира и насочва социалните групи и отделния човек в основния ценностен конфликт между добро и зло (по Георгиев 2017). На второ място, създава ред в отношенията между хората и във взаимоотношенията между поколенията (по Георгиев 2017). Третата функция на морала е възпитателната (по Георгиев 2017). Моралното образование е процес на формиране на нравствено съзнание, стабилно морално поведение, изграждане на активна житейска позиция и навик да се ръководим в своите действия и взаимоотношения с другите от чувството на дълг към обществото (по web 1).

Моралните ценности не са вечни и не са постоянни категории (web 1). Промените в обществото повлияват пряко нравствените ценности, в които възпитават образователните институции. Голямо влияние върху процеса на възпитаване в тези ценности *оказва държавата, която формира морално търсене на личностни черти* (web 1).

Организация на българското и китайското образование през 19. век – философско-идейни концепции, водещи просветни дейци, постижения

Епохата на Българското възраждане (18.-19.век), чийто завършек е Освобождението на България от Османска власт (1878 г.), е период на съществени промени във всички сфери на обществено-икономическия, политическия и културния живот (по web 2). Това е период на преход от феодално към капиталистическо устройство на обществените отношения. В резултат на икономическите изменения в Османската империя, сред българското общество се появява буржоазна класа (по Чакъров 1953). Първите български светски училища възникват точно в този период, за да задоволят образователните потребности на българската буржоазия, която към 30-те години на 19.век се *засилва дотолкова, че става опора на новото българско просветно движение* (Чакъров 1953: 70).

В основата на движението за нова българска просвета е прозряната нужда от *масово обществено училище, в което да се преподава и учи на простонароден език* (Чакъров 1953: 71). Проектът на Петър Берон *да събира сведения за училищата в цялата страна и да основе дружество, което да „раде за всички училища в България“* (Чакъров 1953: 71) и идеите

му за енциклопедичност на съдържанието при използване на взаимния метод на обучение категорично говорят, че той е един от идейните ръководители на новобългарското просветно движение (Чакърров 1953: 71). В предговора към „Рибния буквар“ (1824г.) Петър Берон разгръща цялостна програма за новобългарско образование с подробно описание на взаимоучителната методика, по която да се организира обучението в училищата. Букварът на първо място помества азбуката и произнасянето на буквите, като се въвеждат понятия и обяснения на *имена, местимения и прочее граматически чин, щото сега да се учат децата да сричат на тях и подир да ги имат за примери и помощ на граматиката*². Интересен е фактът, че в него Берон включва *Добри съвети* – 64 въпроса и отговора за доброто възпитание на детето, *къси и различни поучения от Дарварьоват Еклогар* (Чакърров 1953: 109), басни, а като обосновка на липсата на православни поучения казва: *безпътно е на малки деца, които още не знаят да сричат, нито да прочитат, да даде човек такива поучения, които едвам ние можем да разбираме* (Чакърров 1935: 112).

Друг идеолог на движението за нова просвета е Васил Априлов. Неговите идеи са също в посока изграждане на своеобразна мрежа за подкрепа и взаимна помощ между отделните училища и просветните дейци в страната. Прозрял могъщата сила на образованието в изграждането на българското общество, в свое писмо до Габровска община (1 май 1840 г.) по повод работата на основаното Габровско училище и достъпа до обучение в него Априлов заявява *Школата е обща и от край света, ако дойдат, нека се учат* (Чакърров 1953: 136).

Васил Априлов е и първият български книжовник, който пише цели съчинения за развитието и състоянието на българското образование (по Чакърров 1953). Той, както и Берон, се обявява за *взаимно обслужване и взаимна помощ между училищата и просветните дейци в страната* (Чакърров 1953: 71) и против ранното постъпване на деца в училище, като препоръчва *децата и юношите да следват горни училища, гдето да учат чужди езици, история, числителна наука и география, за да упознаят света и себе си, обществото и длъжностите си, което ще им помогне да успеят „в търговията“* (Чакърров 1953: 72)³ и дори да се стремят към университетска наука, за да бъдат полезни на народа си (по Чакърров 1953).

² Из „Предисловие“ към Буквар с различни поучения, събрани от Петра Х. Беровича за българските училища, 1924, из изданието под редакцията на Г. Керемидчиев, „Рибен буквар“, София, 1939, стр. 1-6.

³ В цитата е запазен правописът на оригинала [бел. авт.]

В „Писмо към отечествениците“⁴ Априлов споделя наболели проблеми пред развиването на образователната дейност в страната и дава предписания как те да бъдат избегнати в името на *общото учение* (из „Мисли за сегашното българско учение“, 1847). Например, учителите не трябва *за плата, малко по-голяма, да си применуват всяка година местата. Трябва да остават на едно и също място 5-6 години* (Чакъров 1953: 116); ученици, в чието обучение местното население е влагало собствени средства са *длъжни да отслужат парите, дето за тях се похарчиха и за които тия ученици със запис се врекоха отнапред* (Чакъров 1953: 116). Сериозен проблем Априлов вижда и в твърде ранното *напускане* на училищата от учениците по усмотрение на родителите – „По някои места бащите земат си децата от школата, като видят, че почнеха да четат и да пишат малко нещо.“ (Чакъров 1953: 116-117). Основателната тревога на визионера на българското просветно дело от средата на 19. век е, че излизайки от системата на образование на този ранен етап, младите хора остават не само без възможност за усвояване на *чужди езици*⁵ и *високи науки* (Чакъров 1953: 117), но дори и без познание по *бащиния си стар и нов език с църковната и светската история, с числителната наука и със землеописанието* (Чакъров 1953: 117). Това според Априлов са базисните знания, които всеки млад човек трябва да придобие, за да *познава света, познава себе си и познава що е длъжен в общежитието и как да успява в търговията си* (Чакъров 1953: 117). В решаването на този проблем Васил Априлов вижда ролята на кметовете на общините, чиято навременна и адекватна намеса ще позволи на младежите да *свършат горното учение* (Чакъров 1953: 117). Друга препоръка, която просветния деец отправя към родителите, е да не разходват излишно средства и твърде рано да изпращат децата си в чужбина да учат това, което *по-лесно и по-добре могат да добият в Българията, без да ходят по чужди земи, дето жителите не ги говорят* (Чакъров 1953: 117), като уверява, че *български учебни книги имаме доста досега и всяка година излизат нови, имаме и учители достойни...* (пак там).

Особен интерес за настоящия материал представлява „Обръщение към българската младеж да се учи и образова“⁶, което Априлов пише в Одеса през 1845 г. Това е апел и предупреждение към младите българи.

⁴ „Писмо към отечествениците“, Одеса, 1845, поместено в „Събрани съчинения“, стр. 318-320.

⁵ Априлов изброява някои от *чуждите потребни езици, като отоманския, гръцкия, влашкия и пр.* (Чакъров 1953: 117).

⁶ Част от „Писмо към отечествениците“, Одеса, 1845. В: „Събрани съчинения“, стр. 424-428.

Той ги призовава да убеждават родителите си да им осигурят достъп до образование *да ви не оставят неучени и да не жаят пари да ви изучат* (Чакърров 1953: 119), та *да станете потребни на народа си* (пак там). Васил Априлов начертава последователността, която младежите трябва да следват – *да се учите, първо на бащиния си език...*, [след което] *да учите и други езици и науки потребни, и най-подир, ако се усилите, да отидете и в Европа да довършите вашето образование в тамошните университети* (пак там). Младежите трябва да следват християнските ценности, да пазят душата и тялото си, и да обичат отечеството, така както *обичат своето всичките европейци* (пак там).

В своите произведения Неофит Рилски също засяга темата за българското образование. Той изтъква, че *грижата за училищата трябва да стои на по-предно място от тая на църквите* (Чакърров 1953: 72), тъй като целта на учението е да подаде на младите хора *ръководство към истинното просвещение, за да познаят и себе, и бога, и християнските, и човеческите длъжности* (Чакърров 1953: 121).

Пряката връзка между възпитанието на подрастващите и участието им в наличната към този период система на образование е ясно разписана от Неофит Хилендарски в предговора на „Славенобългарское детоводство“, трета част, 1835 г., където казва *никой се не ражда нито зъл, нито добър, но отгледването прави човека добър или зъл...каквото младенецът научва речите на езика и на негова род, така научва и нравите с разговоряющимся и както учи странния език, така и нравите на другите...* (Чакърров 1953: 124). Неофит Хилендарски привежда в доказателство сравнението, което прави Аристотел между *умът детински и весма бела[та] бомага*, върху която посредством подходящото и навременно образование биха могли да бъдат написани *предобри и преполезни учения*, които да спомогнат децата *да навикнат отначало към добродетелта* (пак там).

В 1883 г. на страниците на сп. „Учебен вестник“⁷ излиза „Закон за материалното поддържане и учебното преустройство на училищата от 1880 г.“. Той, както и „Законът за обществените и частни училища“ от 1885 г. на Рачо М. Каролев – *първият голям просветен закон у нас* (Чакърров 1953: 301), който съдържа 146 члена, утвърждават отговорността на отделните общини за поддържане на училищата и заплащане на учителите. Този документ е интересен и от гледна точка на факта, че фиксира етап в посока централизирана организация на обучението, като

⁷ Сп. „Учебен вестник“, изд. Министерство на народната просвета, Средец, 1883, г. I, кн. 5,6, стр. 57-58.

чрез него се узаконява значителната намеса на държавата в уредбата и управлението му (Чакъргов 1953: 301). В рамките на текста са разписани всички учебни дисциплини, които са задължителни за даден тип учебно заведение. За основното училище, например, задължителни са вероучение, четене, писане, сметане писмено и устно, запознаване с домашните мерки, теглилки и пари, матерний език, отечествоведение, гражданско учение, началата на естествоведение, чертане, пение и гимнастика (чл. 7 от „Закон за обществените и частни училища“). В главното училище се преподават: закон божи, матерний език, аритметика, история и география, особно със запознаване отечеството, естествената история, геометрия, физика и химия с особно намерение върху земеделието и индустрията, геометрия с чертане, краснописание, пение и гимнастика (пак там).

През разглеждания период се поставя началото на общественото девическо образование с откриването на първите начални девически училища в Плевен през 1840 г. и във Враца през 1841 г.

В заключение можем да обобщим, че в рамките на този исторически период е осъзната нуждата от постигане на масово образование. Редица книжовници работят целенасочено в разработване на стратегии в тази насока. Българската училищна система е организирана по взаимоучителната методика, Бел-Ланкастърския метод, която оказва се е най-подходяща за времето си при едновременно обучение на голям брой ученици от един учител. Съставят се и се превеждат учебници и учебни пособия, в обучението се използват *24 разновидности таблици* (Чакъргов 1953: 147). 19. век влиза в сила и първият държавен закон, с който се регламентира задължителният характер на *първоначалното учение* (чл. 45) за всички навършили шест години деца (момчета и момичета); цялостната структура на образователния апарат в страната, разпределението на отговорностите, свързани с поддържане и развиване на местните образователни институции, които също по силата на законодателните текстове са разграничени по вид, образователно ниво и задължително включени в обучението дисциплини. Постиженията в областта на образованието и оgramотяването на населението през разглеждания период са забележителни.

По отношение на Китай периодът – предмет на настоящия материал, бележи зараждането на принципно нови идеи и теории за възприемане на света, основно в резултат на *взаимодействието* със Запада, в условията на насилствено отслабване на изолацията на Поднебесната и значително увеличаване на контактите с външния свят (по Кобзев, web 4⁸). През този

⁸ Преводите на цитатите от руски език са на автора.

период Китай е раздиран от вътрешни и външни конфликти. По думите на Кобзев в историята на страната това е един от най-драматичните по отношение на новаторството и новаторски в своя драматизъм (web 4) век. Това е столетието, в продължение на което последователно избухват народното въстание на Байлиендзяо (白蓮教)⁹, двете Опиумни войни (в разстояние на десетина година) и мощното Боксерско въстание¹⁰. Резултатът от войната е свързан с „обезщетението“ от 21 милиона сребърни долара, което Китай е принуден да заплати на Великобритания, отстъпването на остров Хонг Конг и на вечноотварянето на пристанищата за неограничена търговия с английски стоки¹¹. Това е началото на дълъг период на отслабване на страната и граждански вълнения, което води до поставяне на Китай в тежка зависимост от страна на европейските държави, разпространение на наркозависимостта, деградация и масово измиране на населението¹² (по web 5). Това е периодът, в който се разпада феодалното семейство (大姓), върху което от хилядолетия са изградени моралните устои на обществото. В такива условия на дълбока криза в китайското общество се полагат основите на съвременното училище.

Историята на образованието в Китай може да бъде проследена до най-ранните династии от Бронзовата епоха – Шан (商朝) и Джоу (周朝) (ок. 2000 г. пр.н.е.). Образованието, грамотността и книгите заемат специално място в традиционен Китай. Учените-чиновници се ползват с особено уважение и привилегии в обществото. Като вероятни причини Н. Е. Боровская изтъква липсата на жреческа прослойка, сложността на йероглифната писменост, уникалната система за подбор на кадри за висшите държавни постове, която позволява на интелектуалния елит да концентрира в ръцете си огромна власт и да превърне доброто образование в синоним на успех и благоденствие (по Боровская).

Идеологиите, свързани с възпитанието на личността, са неразделна част от древно китайската философия. Учителите в Древността са част от различни философски школи: конфуцианство (儒家), моизъм (墨家), даоизъм (道教), легизъм (法家). Водеща роля в историята на китайското образование, обаче, изиграва конфуцианството, тъй като теорията и практиката на процеса на възпитание у конфуцианците се вписва най-

⁹ Мощно народно въстание, организирано от будистката секта Байлиендзяо (白蓮教) – Учение на белия лотос (1796-1804).

¹⁰ Въстание на боксерите, или Боксерско въстание (1898-1901), организирано от общество, определящо себе си като Съюз на правдата и мира – Ихътуан (义和团).

¹¹ Нанкинският договор (1842 г.) (南京条约) е сключен с Англия при изключително неизгодни за Китай условия.

¹² Преводът от руски език е на автора.

оптимално в държавното устройство на страната и е теоретически най-добре обоснована. Принципните образователни методи, възприети от конфуцианството се запазват неизменни, като през отделни епохи образователното дело е повлиявано и от някои моистки, легистки, даоистки концепции. Тъй като конфуцианството по своята същност е етическо учение, за Китай е характерно припокриване на философската с образователната мисъл.

Класическата китайска философия възприема като основен фактор за изграждане на идеалната личност съзнателното въздействие върху човешката природа. Целите и задачите на образованието, неговата роля в обществото и дидактическите методи произтичат от разбирането и възприятието за източника на човешките способности, взаимоотношението на личността със заобикалящия го свят и природата на субекта и обекта. На природните дадености не се отдава никакво значение и фокусът пада върху неограничените възможности на възпитателния процес. Понятието „лянджъ“ (良知) – благомислие (праведно знание) маркира и друга особеност на класическата педагогика, при която в продължение на векове нравственото възпитание е същината на процеса на обучение. Акцентът пада върху разума при пълно игнориране на емоциите, което води до отсъствие на тенденция към индивидуализация и формиране на самоценна личност до началото на Новото време.

Терминът „образование“ в съвременния смисъл на думата не присъства в ранните китайски текстове, но въпреки това може да се каже, че китайците най-рано достигат до систематизация на тази идея, и още в древността възприемат образованието като функция на правителството, а училището като правителствена институция. Всички учебни заведения от периода на епоха Западна Джоу насам и централните, и местните се създават и управляват от официални структури на властта *гуанфу* (官府) чрез заповеди. Системата от административни органи в Китай, свързани с образованието още през 17.в. е една от най-развитите в света и съчетава контролни, административни и изпитно-контролни функции (специални ведомства следят за подбора на кадри). Тази система се запазва до края на 19.век, а контролът над учебните заведения се поддържа от държавната власт посредством механизъм на финансиране. Като основна роля на образователната система се възприема ролята ѝ да осигури (възпита) кадри за държавния апарат. Това обяснява формирането и поддържането на системата от държавни изпити *кѐдзю*¹³ (科举). Конфуцианските

¹³ Възниква през 2 в. пр.н.е. като „издигане на таланти“, а от средата на 7.в. със засилване на централизираната имперска власт, тази изпитна система се превръща в общодържавна система (по Боровская).

канони, които се изучават и в класическите държавни учебни заведения, лежат в основата на изпитите *кѓдзю*. Изпитната система в продължение на векове е тясно свързана с функционирането на образователните институции. В края на 15.в. първият от системата изпити *кѓдзю* става приеман за окръжните училища, като по този начин училищата влизат в системата за заемане на длъжност в държавния апарат.

Негативното влияние, което оказва тази изпитна система, е свързано с факта, че целият образователен процес е насочен към подготовка за явяване на тези изпити. Обучението е формализирано и догматично, а преподаването на естествени науки – силно ограничено¹⁴. В края на 15.век в съдържанието на чиновническите изпити влизат крайно схоластичните *багууѓн*¹⁵ (八股文), които незабавно са възприети от училищата и занятията по подготовка за писането им стават част от учебните програми. С това би могла да се обясни доминиращата в продължение на векове в китайското образование дидактическа система на механично наизустяване на текстовете и ограничената, на практика чисто хуманитарна насоченост.

Едва в края на разглеждания период буржоазните реформатори успяват да постигнат съществена промяна, като заменят схоластичните съчинения по тълкуването на древните паметници с отговори по конкретни злободневни теми, свързани с държавното управление, с китайската история, със съвременните западни науки, и преди всичко с математиката. Въпреки реформите, обаче, времето на закостенялата система от държавни изпити отминава и в първите години на 20.в. тя е официално отменена.

Осъзнаването на необходимостта от масово ограмотяване на населението и въвеждане в системата на образование на нетипични за Китай категории познание става в края на 19. и началото на 20.век, и е свързано с производството и производствената дейност, а процесът на възпитание се ориентира към личностно развитие.

Модернизацията в областта на образованието в края 19. – началото на 20. век е свързана с появата на няколко педагогически течения, вероятно породени от неефективността на училищната система и държавническите изпити, липсата на връзка между тях и производството, обществото, съвременната наука и култура. Катализатор на модернизацията в

¹⁴ През 11.в. като част от програмата за реформи е прекъсване на практиката на механическо зазубряне при подготовката на изпитните текстове и преминаване към осмислянето на конфуцианската класика.

¹⁵ Догматични литературни съчинения (есета) от осем части.

образованието става досегът на китайските интелектуалци с постижени-ята на световната педагогика и с дейността на западните мисионери-педагози във вътрешността на страната (по Боровская). За разглеждания в статията период това се изразява в необходимостта от създаване на нова работническа класа, преминала начално образование, което без наличие на достъпни училища е немислимо.

60-те – 90-те години на 19. век в изследванията на поддръжниците на прозападните групировки *дзъцяи* (自强) „самозасилване“ и усвояване на „отвъдокеанскитедела“ (洋务派) *янунай* прокарват идеята за модернизация в чисто технократски аспект и обвързване на образованието с реалния живот. Те, обаче, продължават да възприемат училището като елитарна социална институция, която подготвя „практици, способни да управляват страната“ в условията на модернизация. Последователите на „откритата политика“, опасявайки се от навлизане на западната ценностна система в китайската култура, опитват строго да разграничат преподаването на природните (западни) от социално-политическите (национални) дисциплини, като разделят социокултурната и икономическата функция на образованието. Фън Гуейфън¹⁶ прави следното обобщение: „китайските науки са същността, а западните учения – функцията“. Тази идея е развита по-късно от Джан Джъдун¹⁷ до вида: „китайското училище е за изучаване на китайските науки, западното – за изучаване на чуждестранните науки; първите лекуват душата, вторите са нужни за опознаване на света“ (из „Цюен сюе пиен“¹⁸). Възникват училища от западен тип (西学) *сисюе*, които подготвяли инженери и техници за етапа на индустриализация. Със същата цел китайски младежи се изпращат на обучение в чужбина (първата група студенти заминава за Америка през 1872 – 1875 г.). В края на века броят на обучаващите се зад граница значително нараства, особено този на учащите в Япония – от 13 души през 1896 г. до 1300 през 1904 г.). За начало на новия тип образование е приета 1862 г. – година на основаване на Столичното общоезиково училище¹⁹ (京师同文馆). От 60-те до 90-те години на 19. век се откриват над 25 езикови, професионално-технически и военни

¹⁶ 冯桂芬 (1809-1874) – учен и педагог.

¹⁷ 张之洞 (1837-1909) – изтъкнат поддръжник на „движението за западна култура“ в края на династия Цин.

¹⁸ 《劝学篇》 – „Съчинение за наставление към обучение“.

¹⁹ Вж. повече в Цончева П. *Първи стъпки в чуждоезиково обучение в Китай*. В: *Сборник с доклади от международна научна конференция на тема „Дипломатически, икономически и културни отношения между Китай и страните от Централна и Източна Европа“*. Изд. Фабер: В. Търново, 2016 ISBN: 978-619-00-04-06-6

училища, подготвящи кадри за новите предприятия, административните учреждения и армията. Модернизацията засяга не само формата, но и съдържанието на обучението, както и организацията на учебния процес. В училищата от нов тип освен традиционните конфуциански канони се преподават естествени науки и приложни технически знания. Обучението в тези училища не дава право на дипломиралите се да заемат длъжност в държавния апарат, т.е. те представляват своеобразен придатък към системата на образование без да са реална част от нея. Ето защо, наплив за желаещи да учат там няма.

Друг идеолог от това време Кан Йоууей²⁰ (康有为) предлага план за изграждане на единна държавна система за образование по образеца на Германия и Франция, в която се спазвала последователност на образователните степени – от началното училище по селата до столичния университет. На практика реформите в образованието по това време започват не от основното, а от специалното образование. Съвременните училища от типа на кратковременни колежи се откриват през 1870 г., а през 1898 г. е създаден и първият съвременен Столичен университет (京师大学堂). Началните училища от нов тип се формират след 1900 г.

В заключение може да се обобщи, че сериозна пречка по пътя на модернизацията на образованието представлява системата *кѓдзю*. Програмата „100 дни на реформи“ от 1898 г. не дава забележими резултати. Тласък в популяризирането съвременните училища получават едва след 1905 г., когато системата е отменена, а дипломата от подобно учебно заведение става задължително условие за постъпване на държавна длъжност. Съществен елемент от трансформацията и демократизацията на обществото става борбата за правата на жените за образование. Домашното им обучение, свързано с възпитаване в нравствени ценности, съществува от 17.– 18. век, а характерът и ролята на новия тип образование на жените предизвикват разгорещени дебати в пресата 90-те години на 19. век.

Заклучение

В Европа моралът на новото време (17.-19.в.) се формира в условията на *криза на нравите* и изграждане *основите на нова ценностна ориентация*, в основата на която са залегнали принципите на *индивидуализъм, свободна инициатива, нова структура на авторитетите* (Георгиев 2017: 10). Това е период, в който в противовес на традиционната етика на

²⁰ 康有为 (1858-1927) – политик, идеолог, педагог от периода на династия Цин.

католицизма, и за да отговори *на новите представи за свобода, морал, равнопоставеност и реализация на човешките сили* (пак там) възниква и новата християнска етика – тази на Мартин Лутер, протестантската. Трите духовни постижения, които Георгиев посочва като съществено значими за формиране философията на морала в Европа през 19. век са национализъмът, марксизъмът и ницшеанството (Георгиев 2017: 10). Може да се каже, че до известна степен и България, и Китай, в резултат на дотсега с европейската култура през този период, се повлияват от споменатите философски течения.

Прави впечатление, че въпреки отдалечеността си в географски аспект и привидните различия в общоприетите норми 19. век изправя двете общества пред сходни търсения и проблеми. И двете нации ценят високо и осъзнават необходимостта от адекватно за съвременното им образование. Редица идеолози предлагат програми, планове за структуриране на цялостна система на образованието, осъзнавайки пряката връзка между образование и възпитание. Нравствените ценности, формирани през столетията, макар у българите да произтичат основно от християнската култура, а китайската да е формирана на база нравствеността, *проповядвана* от наложилото се като държавна идеология конфуцианство, през разглеждания период са в значителна степен идентични. Това се дължи на патриархалната организация на семейните отношения и в двете общества, проектирана в общи линии във всички сфери на обществено взаимодействие.

В периода на преход на преден план изпъква необходимостта от легитимиране на новата българска нация пред света, което, от една страна, е свързано с доказване на нейната древност, от друга, с припознаването на европейските ценности като свои (по Цончева 2013). Българското общество се стреми към приобщаване към *голямата общност на християнската цивилизация, възприемана като същностен белег на европейската култура* (Цончева 2013: 15). От своя страна, китайското общество, чиято култура през хилядолетията се развива в относително постоянна изолация от Западния свят²¹, трескаво търси в историята си подходяща идеология, чрез която да *възпроизведе модел на „своето“*, на традиционно китайското (по Цончева 2013).

В България след Освобождението устойчивите тенденции на отваряне към света, наследени от периода на Възраждането, продължават (по

²¹ Китайската култура е представител на т.нар. *култури от фолклорен тип, които водят затворено съществуване в кръга на устойчиви ценности...* (Вж. Цончева 2013: 13).

Цончева 2013). Но възприемането на ценности отвън става в условията на отстояване на родното образование и борба, от една страна, с гръцко-фанариотското духовно господство, от друга, с *проникването и настаняването у нас на протестантски мисионери*, които откриват училища във всички по-големи градове на Турция (Чакъров 1953: 78). *Отварянето на Китай към света не представлява естествен и търсен от обществото процес*. Това насилие и агресия от страна на Запада изострят още повече сетивността на интелектуалния елит към всички *чужди влияния*. В този аспект призивът на Априлов към младежта да учат в Европа, но да следват християнските ценности и да пазят душата и тялото си, звучи в унисон с думите на Джан Джъдун²² „китайското училище е за изучаване на китайските науки, западното – за изучаване на чуждестранните науки; първите лекуват душата, вторите са нужни за опознаване на света“ (из „Цюен сюе пиен“). Съпротива срещу образователни институции, разпространяващи чужда вяра и култура се надига и в двете общества, в Китай – срещу мисионерските училища (протестантски и католически), в България – срещу протестантските, католишките и мюсюлманските и др. Значимо постижение на двете култури от разглеждания период е разчупването на обществените предразсъдъци по отношение на образованието на жените.

Библиография

Borevskaya, N.E. Педагогическая мысль и образование. В: Духовная культура Китая. Энциклопедия. Восточная литература: Москва [Pedagogicheskaya mysly i obrazovanie. In: Duhovnaya kulytura Kitaya. Entsiklopediya. Vostochnaya literatura: Moskva], 2009, т. 5, с.529-575

Georgiev, G. Педагогическа етика. [Pedagogicheska etika]. Учебно пособие. Изд. Фабер: В. Търново, 2017 ISBN: 978-619-00-0684-8

Dorosiev, L. Материали за изучаване на учебното дѣло въ България. Книга I. Нашитѣ класни, сръдни и специални училища преди Освобождението. [Materiali za izuchavane na uchebnoto delo va Balgariya. Kniga I. Nashite klasni, sredni i spetsialni uchilishta predi Osвобоzhdenieto]. Държавна печатница: София, 1925

Gernet, J. История на китайската цивилизация. Поредица „Време“, №6. [Istoriya na kitayskata tsivilizatsiya. Poreditsa “Vreme“ #6]. Изд. Кама: София, 2004 ISBN: 954-9890-54-6

²² Вж. Бележки 16 и 17 от настоящата статия.

Yordanov, V. Материали за изучаване на учебното дѣло въ България. Книга II. Развитие на нашето просвѣтно дѣло отъ Освобождението до войнитѣ (1878 – 1913). [Materiali za izuchavane na uchebnoto delo va Bulgariya. Kniga II. Razvitie na nasheto prosvetno delo ota Osvobozhdenieto do voynite (1878 – 1913)]. Държавна печатница: София, 1925

Karapenchev, Zh. Педагогическа етика. [Pedagogicheska etika.] УИ „Св. св. Кирил и Методий“: В. Търново, 1993

Maslov, A.A. Конфуций. Прогулки с мудрецом. (Китайская коллекция). [Konfutsiy. Progulki s mudretsom. (Kitayskaya kolleksiya).]. Ростов н/Д: Феникс; Краснодар: Неоглори, 2009

Chakarov, N. Христоматия по история на българското образование. [Hristomatiya po istoriya na balgarskoto obrazovanie]. Държавно издателство „Наука и изкуство“: София, 1953 г.

Tsoncheva, P. Китайската литература в България. Проблеми на рецепцията. [Kitayskata literatura v Bulgariya. Problemi na retseptsiyata]. Изд. Фабер: В. Търново, 2013 ISBN: 978-954-400-992-2

Tsoncheva, P. Първи стъпки в чуждоезиково обучение в Китай. В: Сборник с доклади от международна научна конференция на тема „Дипломатически, икономически и културни отношения между Китай и страните от Централна и Източна Европа“. [Parvi stapki v chuzhdoezikovo obuchenie v Kitay. In: Conference Proceedings “Diplomatic, Economic and Cultural Relations between China and Central and Eastern European countries”]. Изд. Фабер: В. Търново, 2016 ISBN: 978-619-00-04-06-6

Интернет ресурси:

web 1: **Nikitina-Krizhko, I. V.** Морално възпитание на децата в предучилищна възраст. Етапи на морално възпитание на децата. Ролята на моралното възпитание на децата в предучилищна възраст в семейството [Moralno vazpitanie na detsata v preduchilishtna vazrast. Etapi na moralno vazpitanie na detsata. Rolyata na moralnoto vazpitanie na detsata v preduchilishtna vazrast v semeystvoto]

<https://kemerovo-svadba.ru/bg/diety/nravstvennoe-vozpitanie-de-tei-doshkolnogo-vozrasta-stadii.html> (Accessed: 13 February 2020 г.)

web 2:

https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%BE_%D0%B2%D1%8A%D0%B7%D

1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B5 (Accessed: 13 February 2020 г.)

web 3: **Zhang, Zhigang**. The Development of Moral Education in China – A Descriptive Model of Applied Spirituality

<https://www.cgie.org/blog/resources/papers-publications/development-moral-education-china/> (Accessed: 14 February 2020 г.)

web 4: **Kobzev, A.I.** Синьхайский перелом в китайской культуре. [Sinyhayskiy perelom v kitayskoy kulture].

<http://www.synologia.ru/a/%D0%A1%D0%B8%D0%BD%D1%8C%D1%85%D0%B0%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B%D0%BE%D0%BC%20%D0%B2%20%D0%BA%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9%20%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B5> (Accessed: 14 February 2020 г.)

web 5: Опиумные войны. [Opiumnye voyny].

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%BF%D0%B8%D1%83%D0%BC%D0%BD%D1%8B%D0%B5_%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D1%8B (Accessed: 14 February 2020 г.)

web 6: Тайпинско въстание. [Taipinsko vastanie].

https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B0%D0%B9%D0%BF%D0%B8%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%BE_%D0%B2%D1%8A%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5 (Accessed: 14 February 2020 г.)

web 7: Восстание тайпинов и Небесное государство Великого благоденствия. [Vosstanie taipinov i Nebesnoe gosudarstvo Velikogo blagodenstviya].

<http://www.nb-info.ru/revolt/taipin211108.htm> (Accessed: 15 February 2020 г.)

web 8: **Morozov, V. S.** „Традиционная культура Китая как основа духовных ценностей современного китайского общества“ [„Traditsionnaya kultura Kitaya kak osnova duhovnykh tsennostey sovremennogo kitayskogo obshtestva“].

http://www.synologia.ru/a/%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0_%D0%BA%D0%B8%D1%82%D0%B0%D1%8F (Accessed: 15 February 2020 г.)

web 9: 我国社会道德教育中存在的问题及改进 [Woguo Shehui Daode Jiaoyu Zhong Cunzai De Wenti Ji Gaijin]

http://www.sohu.com/a/220544174_595440 (Accessed: 15 February 2020 г.)

web 10: **Ryan, K.** A brief History of Moral Education, The Return of Character Education, Current Approaches to Moral Education

<https://education.stateuniversity.com/pages/2246/Moral-Education.html>

(Accessed: 15 February 2020 г.)

web 11: 中国古代教育思想之《学记》与《论语》 [Zhongguo Gudai Jiaoyu Sixiang Zhi 《Xueji》 Yu 《Lunyu》]

<https://baijiahao.baidu.com/s?id=1614286995467383411&wfr=spider&for=pc>

(Accessed: 16 February 2020 г.)